

Ján Supuka - Zlatica Muchová - Vladimíra Gudábová - Zita Izakovičová - Jaroslav Jankovič

Revitalizácia a rozvoj vidieka v kontexte aktuálnych výziev, projektov a politík

Rural revitalization and development in the context of current challenges, projects and policies

Abstract *The rural landscape is constantly undergoing changes in ownership and use relationships, which impacts on its physical, ecological and cultural-aesthetic values. These change in time and space and alternate in the processes of restoration, revitalization and progressive development of the rural area. The rural renewal and development program became a public interest and activity in many countries of Western, Central and Eastern Europe as early as 1988—1989. At the level of the Council of Europe, the development program ECOVAST (European Council for Villages and Small Towns) was created with the central topic “Strategy for Rural Europe”. The Village Renewal Program (VRP, POD) developed from it based on the resolution of the Government of the Slovak Republic no. 395/1991 strengthened by the subsequent resolution of the Government of the Slovak Republic no. 222/1997. The program is managed by the Slovak Ministry of the Environment and its executive institution, the Slovak Environmental Agency. This initiating step was subsequently followed by other programs and project calls that are part of the strategic Rural Development Program (RDP, PRV) in Slovakia for the years 2023-2027 under the management of the Ministry of Agriculture and Rural Development of the Slovak Republic. Such projects include the Integrated Regional Operational Program (IROP) and the Environmental Quality Operational Program (EQOP, OPKŽP). Priority axes of development include: a) capacity building and support of local communities (MAAS, LEADER); b) support of innovations in agriculture and food industry (alternative and ecological agricultural technologies); c) support of entrepreneurship and development activities of young farmers; d) sustainability of rural life; e) environmental protection (green infrastructure in the context of residence - landscape) and f) traditions, spiritual culture and landscape image. Approaches to rural renewal and development can be divided into permanent, periodic and expository. On the one hand, these identify and protect the cultural and historical values and nature of the rural environment and its landscape. On the other hand, they support and initiate progressive cultivation and processing technologies that have the attributes of considerate management of the land with an emphasis on sustainable protection of soil, water, air, biota, ecological stability of the landscape and production of healthy food. They also stimulate the cultural and spiritual values of the rural sites. This contribution aims to provide an overview of current challenges and projects supporting rural revitalization and development.*

Key words *countryside - rural landscape - renewal, development - approaches - programs*

Abstrakt *Vidiecka krajina neustále prechádza zmenami vo vlastníckych a užívateľských vzťahoch, čo má dosah na jej fyzické, ekologické a kultúrno estetické hodnoty. Tieto sa menia v čase, v priestore a alternujú v procesoch obnovy, revitalizácie a progresívneho rozvoja vidieckeho priestoru. Program obnovy a rozvoja vidieka sa stal verejným záujmom a aktivitou v mnohých krajinách západnej, strednej aj východnej Európy už v rokoch 1988—1989. Na úrovni Rady Európy bol vytvorený rozvojový program ECOVAST (Európska rada pre dediny a malé mestá) s ústredným motívom Strategy for Rural Europe. Od neho sa odvinul Program obnovy dediny (POD) uznesením vlády SR č. 395/1991 posilnený následným uznesením vlády SR č. 222/1997. Program je pod gesciou Ministerstva životného prostredia SR a jeho výkonnou inštitúciou Slovenská agentúra životného prostredia. Na tento iniciačný krok postupne nadviazali ďalšie*

programy a projektové výzvy, ktoré sú súčasťou strategického Programu rozvoja vidieka (PRV) na Slovensku a novej Stratégie SPP na roky 2023 -2027 pod gesciou Ministerstva pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR. K takýmto projektom patria Integrovaný regionálny operačný program (IROP) a Operačný program kvality životného prostredia (OPKŽP). K prioritným osiam rozvoja patria: a) budovanie kapacít a podpora miestnych komunít (MAAS, LEADER); b) podpora inovácií v poľnohospodárstve a potravinárstve (alternatívne a ekologické poľnohospodárske technológie); c) podpora podnikania a rozvojových aktivít mladých farmárov; d) udržateľnosť života na vidieku; e) ochrana životného prostredia (zelená infraštruktúra v kontexte sídlo - krajina) a f) tradície, duchovná kultúra a krajinný obraz. Prístupy k obnove a rozvoju vidieka možno rozdeliť na permanentné, periodické a expozičné. Tieto na jednej strane identifikujú a chránia kultúrne a historické hodnoty a znaky vidieckeho prostredia a jeho krajiny. Na druhej strane podporujú a iniciujú progresívne pestovateľské a spracovateľské technológie, ktoré majú atribúty šetrného hospodárenia v krajine s dôrazom na udržateľnú ochranu pôdy, vody, ovzdušia, bioty, ekologickej stability krajiny a produkciu zdravých potravín. Taktiež rozvíjajú kultúrne a duchovné hodnoty vidieckych lokalít. Cieľom príspevku je poskytnúť prehľad aktuálnych výziev a projektov podporujúcich revitalizáciu a rozvoj vidieka.

Kľúčové slová vidiek - vidiecka krajina - obnova - rozvoj - prístupy - programy

Vidiecka krajina, predstavuje jedinečnú duševnú a kultúrnu hodnotu, reflektuje socioekonomické javy, ktoré ju pomáhali formovať celé stáročia, ale aj potenciál a problémy doby, v ktorej aktuálne žijeme (Eetvelde, Antrop, 2004). Vidiek ako pojem je pomerne zložitý presne definovať, existujú viaceré definície a pohľady. Tradičný obraz dediny predstavuje kompaktné sídlo, ktorého strechy sa prelínajú s korunami stromov. K špecifickým črtám dedinskej zástavby patrí taktiež prevaha individuálnej zástavby, ktorá má nižšiu objemovú mierku, vyšší podiel verejných priestranstiev a záhrad, regionálne špecifiká urbanistickej štruktúry, množstvo prírodných prvkov umiestnených v zastavanom území a s tým súvisiaca priama nadväznosť vidieckeho sídla na krajinu (Totkovič, 2020). Niektorí autori opisujú vidiecku krajinu a v nej zasadené obce nekriticky, zidealizované, sídlo si drží svoju stálu a pevnú siluetu, v ktorej sú strechy obydľí a hospodárstiev pretkané korunami ovocných stromov, z jeho stredu sa k nebu týči veža kostola, kaplnky, či zvonice, často medzi velebnými lipami (Florian, 2010). Mareček (2005) vníma vidiek ako štruktúru osídlenia, s výraznou nadväznosťou na vonkajší krajinný priestor, kde prevažuje nízko podlažná zástavba, v intraviláne je vysoké zastúpenie záhrad, existuje systém spádovosti obce z hľadiska hospodárskej funkcie, spoločenskej vybavenosti, verejného a kultúrneho života v obci.

Vidiecke sídlo je priestorovo ucelená časť útvaru alebo krajinného celku, ktorá je charakterizovaná určujúcim špecifickým znakom, spravidla funkciou alebo polohou, prípadne územím malého sídelného útvaru (Štěpánková, 2002). Dnešný vidiek je vnímaný ako abstraktné pomenovanie pre osídlenie kultúrnej krajiny so špecifickými charakteristikami. Problémom tvorby definície vidieka a jeho znakov je najmä v jeho rôznorodosti. Znak typický pre určitý druh vidieka nemusia a mnohokrát ani nie sú typické pre vidiek s odlišným kultúrnym, socioekonomickými, či geografickým pozadím. Je preto nutné poznať a akceptovať rôznorodosť vidieckej krajiny a jej špecifiká v záujmovom území (Totkovič, 2020). Predkladaný príspevok prezentuje:

1. Rámcový vývoj vidieckeho sídla a krajiny na Slovensku
2. Obnova, revitalizácia a rozvoj vidieka, zásadné prístupy.
3. Potenciál obnovy a budúceho rozvoja vidieka v kontexte poľnohospodárskej krajiny
4. Aktuálne programové výzvy a projekty zamerané na obnovu a rozvoj vidieka

1. Rámcový vývoj vidieckeho sídla a krajiny na Slovensku

Európsky vidiecky priestor má dnes primárne charakter poľnohospodársky a lesnícky využívanej krajiny a vyznačuje sa bohatou rozmanitosťou znakov kultúrnej obhospodarovanej krajiny, ktorá bola formovaná tradičným i progresívnym využívaním pôdy. Štruktúra a využívanie krajiny boli v minulosti a sú aj v súčasnosti ovplyvnené vlastníckymi pomermi, technológiami obhospodarovania pôdy, poľnohospodárskych kultúr a lesných porastov (Skokanová a kol. 2016). V období stredoveku bola pôda v podmienkach Rakúsko-Uhorska a teda aj na Slovensku vo vlastníctve feudálnych veľkostatkárov, časť pôdy bola aj v spoločnom vlastníctve poddaných, tzv. urbariát. Dovtedy bolo všeobecným zvykom rúbať pôvodné lesy a na vypálených rúbaniskách vytvárať poľnohospodárske pozemky, na ktorých boli spolu s poľnohospodárskymi plodínami vysádzané aj vybrané druhy drevín (King 1987). Rozšírená bola aj tzv. lesná pastva. V tom období bolo hospodárenie na pôde charakterizované ťažkou manuálnou prácou, jednoduchými technológiami a využívaním animálnej sily. Zároveň však bolo vnímané ako obdobie bohaté na duchovný život, ľudové remeslá, rozvoj a udržiavanie kultúry, tradičnej architektúry, či tradičnej gastronómie. Ľudské potreby boli zabezpečené z lokálnych zdrojov, či už išlo o zdroj obživy, či o materiál na stavbu obydľí (Supuka, 2012). Až po priemyselnej revolúcii v 19.- 20. storočí a následne aj rozvinutí vedy v oblasti biológie pestovania kultúrnych plodín a potravinových zdrojov, a hlavne zavedením technických nástrojov a mechanizačných zariadení došlo k postupnej intenzifikácii poľnohospodárskych prác a technológií (Supuka a kol. 2013). Začiatkom 20. storočia krajina Slovenska nesie historické znaky maloplošných pásových polí mozaikového charakteru s rozsiahlym množstvom vlastníkov (v súlade s platným dedičným právom Uhorska, tzv. Verböcyyho tripartitum) (Supuka, 2012). Krajinný obraz vidieka a najmä Slovenska je pestrý, štruktúrne bohatý, obsahuje mozaikové vinohrady, remízky, stromoradia i solitérne stromy, človek žije v harmónii s prírodou a chápe ju ako akési predĺženie domova (Kyselka, 2017; Dobrucká, 2017). Sakrálné objekty sú duchovným elementom, charakteristickým poznávacím znakom vo vidieckej krajine, ktoré vytvárajú jedinečnú atmosféru. Prvky drobnej sakrálny architektúry vo forme božích múk, krížov, kaplniek, či sôch svätých sa stali súčasťou vizuálnej identity krajiny (Mataková, 2012; Salašová, Trpáková, 2020).

V období socializmu, v 50tich rokoch minulého storočia, prebehol na Slovensku proces kolektivizácie poľnohospodárstva, ktorý spôsobil zmeny nielen vo vnútorných krajinných procesoch ale zásadne sa zmenil aj krajinný obraz (Bell, 2004; Salašová, Trpáková, 2020; Supuka a kol. 2021) Maloplošné parciálne pozemky drobných roľníckych hospodárstiev sa spájali do veľkoblokových polí, kde dominovali veľkoplošné monokultúry poľnohospodárskych plodín. Rozorávanie medzí hlavne na svahoch, premena lúk a pasienkov na ornú pôdu, výrub brehových porastov spojených s melioračnými úpravami vodných tokov, pomerne intenzívna chemizácia (výživa i ochrana plodín), ako aj celková intenzifikácia poľnohospodárstva viedli k zníženiu biodiverzity a ekologickej stability krajiny (Moyzeová, 2012; Supuka a kol. 2013). Podobný intenzifikačný proces prebehol aj v západných krajinách, avšak bez podstatnej zmeny vlastníckych pomerov pôdy, ale založený na trhovom mechanizme a sociálno-ekonomickej konsolidácii tohto odvetvia (Bürgi a kol. 2015).

Po novembri 1989 sa zmenil politicko-ekonomický režim, mnohé bývalé poľnohospodárske družstvá sa transformovali, mnohé zanikli vrátane ich technologicky zastaralých dvorov a stajní čo viedlo k vzniku opustených areálov, ktoré dnes poznáme pod pojmom brownfields (Supuka, 2012). Otvorenie trhu s poľnohospodárskymi komoditami má dopad aj na Slovenský vidiek, ktorý postupne stráca agrárny charakter, ktorý mu bol predtým vlastný. Vidiek vstúpil do sveta globalizácie, stal sa súčasťou ekonomických procesov nového rozmeru. Poľnohospodárstvo prestalo byť oporou a ekonomickou základňou jeho života, Slovensko už nie je agrárnou krajinou (Šarafín, 2012).

Tieto nové faktory taktiež prispeli aj k významnej zmene vizuálnej kvality a ekologickej stability poľnohospodárskej krajiny. Tak minulé, ako aj súčasné ekonomické aktivity v mnohých prípadoch spôsobili úbytok alebo poškodenie biotopov a celkovú fragmentáciu ekologicky hodnotných prvkov poľnohospodárskej krajiny (Izakovičová et al. 2017; Jaszczak et al. 2018). Intenzívne obrábaná poľnohospodárska pôda, priemyselné areály, či stále rozpínajúce sa sídla sú pre krajinu záťažou, predstavujú vysokú spotrebu subsidiárnej energie, ako sú chemické médiá pre výživu a ochranu, rovnako tiež zvyšujúci objem vody pre nevyhnutné závlahy kultúr v meniacich sa podmienkach klímy (Supuka, Uhrin, 2016). Potreba ochrany biotopov je aktuálnou témou, nakoľko krajina je vystavovaná neustálemu tlaku, ktorý tieto biotopy ohrozuje a tým narušuje ekosystém. Tým je zároveň obmedzená schopnosť ekosystémov poskytovať tzv. ekosystémové služby, teda udržiavať produkciu potravín, optimálny stav vodstva, a zastúpenie drevín (drevinovej vegetácie) v poľnohospodárskej krajine, či schopnosť odolávať voči extrémnym zmenám klímy (Burkhard a kol. 2009; Špulerová a kol. 2014). V dnešnej dobe však existujú iniciatívy EU (agroenvironmentálne schémy), ktoré majú viesť k zlepšeniu stavu krajiny po bývalých socio-ekonomických aktivitách a zabezpečení trvalej udržateľnosti poľnohospodárskej krajiny. Opatrenia sa zameriavajú na ekosystémové služby, vytváranie a obnovu nelesnej drevinovej vegetácie (NDV), rybníkov, lesov, trávnych porastov, ktoré úzko súvisia so zabezpečením obživy, životného a reprodukčného priestoru pre zver (Donald, Evans 2006). Je nevyhnuté prijať opatrenia na zvýšenie ekologickej stability (Lampartová a kol. 2015), zároveň aplikovať spomínané prvky NDV, ktoré zlepšujú ekologickú, environmentálnu a estetickú hodnotu krajinného priestoru a podporujú biodiverzitu (Skaloš, Engstová 2010; Supuka, Šinka, 2018). Na potrebu zásadnej zmeny hospodárenia v celom agrosektore upozornil strategický materiál Agriculture at a Crossroads (IAASTD findings and recommendations for future farming) ktorý si dala vypracovať Svetová banka ešte v roku 2016 (Beck a kol., 2016). Herren (2018), ktorý viedol vypracovanie tejto správy pri jednom zo svojich vystúpení uviedol: „Je nevyhnutné zmeniť súčasnú paradigmu, prejsť k celkom iným postupom. K akým postupom sa prikloniť? Potrebujeme prejsť od poľnohospodárstva orientovaného výlučne na kvantitu produkcie, ktoré je neudržateľné k takému poľnohospodárstvu, ktoré bude udržateľné a zároveň tak isto efektívne. Nie však len na úrovni monokultúry, ale celého hospodárstva. Je tak isto nevyhnutné vrátiť poľnohospodárovi plnohodnotné miesto v spoločnosti. Dnes sa poľnohospodári vnímajú ako tí poslední z posledných. V skutočnosti sú však prví, bez jedla sa žiť nedá, preto musí mať poľnohospodár rovnakú vážnosť ako majú napríklad lekári. Pestovanie plodín musí byť ohodnotené, musí sa ľuďom oplatiť. Zmena paradigmy o ktorej hovoríme však ďaleko presahuje polia a maštale. Každá krajina musí spravovať svoje poľnohospodárstvo, musí do svojich poľnohospodárov investovať, musí investovať do svojej vedy a inštitúcií, ktoré budú na zmene paradigmy pracovať. Nepotrebujeme len poznatky poľnohospodárov, ale aj poznatky vedy a technológií. Podstatné je objaviť spôsob ako vhodne spojiť technologické inovácie s poznáním poľnohospodárov. Máme čo doháňať, vo výskume udržateľného poľnohospodárstva sme premárnili 50 rokov“.

2. Obnova, revitalizácia a rozvoj vidieka, zásadné prístupy

Slovenská dedina a vidiecky priestor svojím obsahom a mimoriadnymi hodnotami nesporne patrí do arzenálu kultúrneho dedičstva vo svojej kategórii. Program obnovy dediny na Slovensku bol uvedený do praktického života uznesením vlády SR č. 395/1991 a posilnený následným uznesením vlády SR č. 222/1997. Podľa metodického usmernenia z roku 1998 akciu koordinuje Slovenská agentúra životného prostredia Banská Bystrica (Lakanda, 2012). Program obnovy a rozvoja dediny a malých miest sa stal verejným záujmom a aktivitou aj v iných krajinách Európy, ako sú Anglicko, Rakúsko, Nemecko a ďalšie. Tieto krajiny vytvorili už v rokoch 1988 – 1989 najskôr konzultačný orgán Rady Európy, neskôr aktívny program

ECOVAST (Európska rada pre dedinu a malé mestá) s ústredným motívom Strategy for Rural Europe, ktorého súčasťou je aj Slovensko, ktoré usporiadalo v Bratislave v roku 2006 tematickú konferenciu Rural Developmnet in the Knowledge Based Society (Supuka, 2012). Prierezovú prácu tohto typu o anglickom vidieku publikoval Dower (1998). Mnohé publikácie akcentujú obnovu vidieka na Slovensku v jeho komplexnom ponímaní a prístupe. S programom obnovy dediny chceme obnoviť aj tradície v rôznych oblastiach činností, foriem využívania krajiny, ľudské artefakty, tradičné remeslá, tradície v kultúre a spoločenskom živote, osobitosti gastronómie, prvky svojráznej votívnej aj sakrálnej architektúry, kultúrno-historickú a estetickú hodnotu vidieka (Dohnalová a kol. 2015; Kollár, Ondrejka, 2010). Špecifickým cieľom obnovy a hlavne rozvoja vidieka je aj podpora a rozvoj vidieckej turistiky, rekreácie a agroturizmu a to tak v poľnohospodárskej ako aj v kontaktnej lesnej krajine (Otepka, Habán, 2007). V podmienkach Slovenska si osobitnú pozornosť zaslúži komplexná publikácia o multifunkčných hodnotách kultúrnej vinohradníckej krajiny Malých Karpát (Štefunková a kol. 2011), o vinohradníckej krajine Čajkova, vrátane jej kultúrnych hodnôt a tradícií, publikovali Verešová, Supuka, (2012, 2020). Mnohé práce sú zamerané na jedinečné znaky rozptýleného osídlenia na slovenskom vidieku (Thurzo, 1997), iné právom zaraďujú konkrétne historické priestory vidieka do kategórie kultúrneho dedičstva (Gregor a kol. 1996). V oblasti krajiny a záhradnej architektúry sa rovnako kladie dôraz na kompozičné úpravy záhrad, priedomí, ale aj verejných priestranstiev v duchu historizujúcich tradícií, vrátane použitia kvetín a okrasných drevín (Kuczman, Feriancová, 2013; Tóth, 2019). Architektúru vidieka, prístupy k obnove a vecné riešenia mnohých obcí na Slovensku spracoval Šarafin (2012).

Obnova vidieka nesie znaky dvoch svetov a vývojových hladín. Prvá hladina je typická historická, romantická, poetická, nesúca znaky jednoduchosti a dedičnosti hodnôt predchádzajúcich generácií. Druhú hladinu tvorí filozofia progresívneho rozvoja vidieka a dedín, ktoré absorbujú poznatky vedy, nových stavebných i hospodárskych technológií, informačného systému, vzdelávania, kultúry a zvýšenia celkovej životnej úrovne. Vidiek a dedina teda nesú znaky minulosti, súčasnosti a majú predstavy a základné ciele budúceho vývoja a smerovania. Tieto vývojové vrstvy reprezentujú aj ľudia, ktorí sa do nich slobodne zaraďujú a vyberajú si cesty svojho životného štýlu i budúceho smerovania. Je to kompromis, koexistencia dvoch smerov, dvoch filozofií, ale rozhodne nesie znaky zachovania historických hodnôt a ambícií novodobého životného štýlu a sociálno-ekonomického rozvoja vidieka (Supuka, 2012).

3. Potenciál obnovy a budúceho rozvoja vidieka v kontexte poľnohospodárskej krajiny

Napriek všetkým tlakom a prílevom nových prúdov z mesta, ale aj vnútorných inovačných procesov vo vlastnom sociálno-ekonomickom organizme, dediny majú na Slovensku silný potenciál hodnôt, ktoré si zaslúžia obnovu. Dôvody sú kultúrno-historické, znalostné, edukačné, ale aj utilitárne. Postupne obnovované hodnoty a tradície dediny možno rozdeliť do troch kategórií (Supuka, 2012): permanentné, periodické a muzeálno-expozičné. Permanentné by mali byť každodennou bežnou súčasťou života vidieka, napr. zakomponovanie prvkov ľudovej architektúry do úžitkových budov (domy, chalupy, salaše, ranče, čárky, vinohradnícke pivnice), drobné remeselné výrobky a gastronomické špeciality ponúkané denne v rámci vidieckeho cestovného ruchu. Medzi periodické patria najmä festivalovo-sviatočné podujatia, ktoré sa viažu na významné fázy poľnohospodárskych prác, na duchovné sviatky i svetské udalosti. Patria k nim napr. vinobranie, vínne cesty, dožinky, zimné zabíjačky, krojované fašiangové zábavy, veľkonočné polievačky, ale aj vianočné koledy, festivaly ľudových piesní a tancov, festivaly ľudových remesiel a gastronómie, haluškové, gulášové, či krňáčkové súťaže. K novším aktivitám patria aj rytierske dni na starých hradoch a zámkoch, obnova vidieckych umeleckých telies (súbory ľudových piesní a tancov, divadelné súbory a pod.). Kategóriu muzeálno-expozičné predstavujú napr. múzeá regionálnych krojov, remesiel,

poľnohospodárskeho (aj vinohradníckeho) náradia, ale aj historických a archeologických nálezov, lokalít bojovej slávy, symboly národnej obrody. Veľkú popularitu a hodnotu majú múzeá v prírode (skanzeny), reprezentujúce regióny slovenského vidieka, ale aj múzeá baníctva, dopravy (napr. vodná, úzkokol'ajná železničná, tzv. magna via), lesníctva, kúpeľníctva a pod.

V nadväznosti na predchádzajúce tri prístupy zamerané viac na konzervačno-revitalizačné prístupy obnovy vidieka, uvedieme niekoľko zásad a prístupov pre ďalší, inovačný rozvoj vidieka a to v súlade s uplatnením aj poznatkov vedy a techniky a v súlade s európskymi trendmi. K najvýznamnejším aktivitám a prístupom patria nasledovné:

- Obnova a rozvoj prvkov a systému drevinovej vegetácie vo vidieckej krajine, kam patrí tzv. nelesná drevinová vegetácia (NDV), ktorá vo väčšine prípadov podlieha rôznemu stupňu ochrany (remízky, plošné niky, vetrolamy, krajinné a prícestné aleje, solitérne a skupinové výsadby stromov a krov) a zámerne pestované dreviny v kultúrnej poľnohospodársky a lesnícky obhospodarovanej krajine (tzv. agrolesnícke systémy hospodárenia na pôde a fragmenty lesných porastov v poľnohospodárskej krajine).
- Zachovanie a možná obnova starých ovocných sádov a vinohradov, ktoré nesú znaky špecifických krajinných štruktúr a obsahujú genofondovo hodnotné historické a krajové odrody ako súčasť historickej genobanky in situ.
- Zachovanie a obnova prvkov vodnej siete s podporou zadržiavania vody a s podporou rozvoja vodných biotopov vo vidieckej krajine: oživenie meandrov pôvodných vodných tokov, oživenie močiarnych biotopov, zakladanie nových vodných plôch a rybníkov, úprava korýt a brehov s biologicko-technickými formami riešení.
- Progresívny rozvoj vidieckej krajiny s aplikáciou alternatívnych, biologických a životné prostredie šetrných poľnohospodárskych technológií: všetky formy alternatívneho a biologického (ekologického, organického, regeneratívneho) poľnohospodárstva, agrolesníctva, uplatňovanie princípov presného (precízneho) poľnohospodárstva, znižovanie aplikácie priemyselných hnojív a pesticídov v technológiách, šľachtenie a pestovanie rezistentných sort a odrôd poľnohospodárskych kultúr, ovocných drevín a viniča hroznorodého. Produkcia a dostupnosť zdravých potravín s regionálnou a lokálnou formou zásobovania a spotreby. V oblasti biologických a ekologických trendov a prístupov ide o zavádzanie progresívnych technológií s nízkou uhlíkovou stopou a nízkou spotrebou vody, zmenšovanie veľkostí kultúrnych blokov (honov) na ornej pôde, vkladanie ekostabilizačných pásov trvalých kultúr a pod. Patrí sem aj uplatňovanie strojnej techniky v poľnohospodárskych technológiách s nízkym environmentálnym dopadom na krajinné prvky a biotu. Rovnako významné je aj budovanie cestnej a dopravnej siete s hospodárskym, komunikačným a rekreačným využívaním, ako aj celého komplexu objektov a zariadení pre agroturizmus a rekreológiu vo vidieckej krajine.
- Obnova a rozvoj interiéru dediny s využitím znakov regionálnej a historickej architektúry pri jeho obnove a rozvoji účelových a obytných budov. Posilňovanie hygienických aspektov a recyklačných prístupov v odpadovom hospodárstve dediny, zvyšovanie kultúry bývania a kvality života na dedine. Zachovanie a obnova objektov historickej architektúry a historických parkov. Obnova a budovanie nových kvalitných verejných ale aj súkromných priestorov s vysokou funkčnou a kultúrno-estetickou hodnotou s uplatnením prvkov zelenej infraštruktúry a prístupov krajinnej a záhradnej architektúry. Obnova prvkov sakrálnej architektúry, obnova prvkov a tradícií vidieckej kultúry a zvyklostí, ako aj regionálnej a lokálnej gastronómie.

Rámcovo spomenuté kategórie problémov, aktivít a predpokladaných činností, by mali sledovať k integrálnemu riešeniu tém v záujme zvýšenia kvality života človeka na vidieku, ale aj posilnenia prírodných, environmentálnych a kultúrnych hodnôt vidieckych sídiel a krajiny.

4. Aktuálne programové výzvy a projekty zamerané na obnovu a rozvoj vidieka

Zásadným zdrojom financovania rozvoja vidieka v rezorte pôdohospodárstva a rozvoja vidieka sú eurofondy spolufinancované štátnym rozpočtom z končiacieho sa Programu rozvoja vidieka 2014 – 2022 (dočerpanie 1,322 mld. EUR do konca roka 2025) a taktiež zdroje z nového obdobia Strategického plánu Spoločnej poľnohospodárskej politiky 2023 - 2027 (3,38 miliardy EUR z EÚ zdroja a 866,8 milióna EUR zo štátneho rozpočtu). Na obnovu a rozvoj vidieka sú z Programu rozvoja vidieka SR 2014 – 2024 vyhlásené nasledovné výzvy:

- Výzva na predkladanie žiadostí o poskytnutie podpory v lesnom hospodárstve na plnenie mimoprodukčných funkcií lesov.
- Výzva č. 64/PRV/2023 na predkladanie ŽoNFP z podopatrenia 7.4 – Podpora na investície do vytvárania, zlepšovania alebo rozširovania miestnych základných služieb pre vidiecke obyvateľstvo vrátane voľného času a kultúry a súvisiacej infraštruktúry.
- Výzva č. 65/PRV/2022 na predkladanie ŽoNFP z podopatrenia 4.1 – Podpora na investície do poľnohospodárskych podnikov.
- Výzva Číslo výzvy: 60/PRV/2022 výzvu na predkladanie ŽoNFP z podopatrenia 4.3 – Podpora na investície do infraštruktúry súvisiacej s vývojom, modernizáciou alebo a prispôbením poľnohospodárstva a lesného hospodárstva, operácia: Vybudovanie spoločných zariadení a opatrení.

Z Environmentálneho fondu môžu samosprávy žiadať o podpora projektov zameraných na zlepšenie kvality ovzdušia prostredníctvom budovania zelenej infraštruktúry v urbanizovanej krajine.

V rámci Programu obnovy dediny sú dotácie orientované na environmentálne aspekty obnovy dediny a krajiny a na zvýšenie absorpčnej schopnosti vidieka pri čerpaní štrukturálnej pomoci. V roku 2023 sú predmetom podpory 3 nasledovné činnosti:

1) Kvalita životného prostredia na vidieku - aktivity zamerané na podporu ochrany vodných pomerov a vodárenských zdrojov na lokálnej úrovni, aktivity zamerané na protipovodňové a adaptačné opatrenia na zmiernenie dôsledkov zmeny klímy v súlade so Stratégiou adaptácie Slovenskej republiky na zmenu klímy na lokálnej úrovni a v súlade s Koncepciou vodnej politiky SR do roku 2030 s výhľadom do roku 2050 a aktivity zamerané na starostlivosť a revitalizáciu mokradí, poldrov, obnova mŕtvych ramien, manažment lužných lesov, starostlivosť a ochrana rašelinísk, budovanie koreňových čistiarní odpadových vôd.

2) Zelená infraštruktúra a starostlivosť o krajinu – aktivity zamerané na budovanie prvkov zelenej infraštruktúry (plošnej, skupinovej, líniovej, solitér) mimo zastavaného územia obce, aktivity zamerané na revitalizáciu a budovanie verejne dostupných priestranstiev v zastavanom území obce s povinným 30% limitom na prvky zelenej infraštruktúry, aktivity zamerané na údržbu/ochranu/obnovu/revitalizáciu verejne dostupnej zelene prostredníctvom arboristických prác, aktivity zamerané na ochranu a starostlivosť charakteristického vzhľadu krajiny, na ochranu a starostlivosť o významné krajinné prvky a pamätihodnosť a aktivity zamerané na rekonštrukciu/obnovu/ochranu drobnej sakrálnej architektúry.

3) Environmentálna výchova, vzdelávanie a osвета - aktivity zamerané na zlepšovanie environmentálneho povedomia, realizáciu programov environmentálnej výchovy, vzdelávania a osvetu, šírenie príkladov dobrej praxe formou tvorby výstav/posterov/publikácií/učebníc s environmentálnou tematikou, na obnovu a zriaďovanie náučných expozícií, náučných a zážitkových chodníkov a lokalít, deduktívnych areálov, na propagáciu geoparkov Slovenska,

aktivity zamerané na vzdelávanie, osvetu a propagáciu súvisiace s významom včiel a včelárstva ako tradičného spôsobu života na vidieku ako i na aktivity zamerané na vzdelávanie o obehovom a odpadovom hospodárstve.

Vidiecke obce v prihraničných regiónoch môžu využiť aj schémy INTERREG, ktoré sa sústreďujú na zabezpečenie trvalo udržateľného rozvoja vidieku, zveľadenie a ochranu kultúrno-historického a prírodného dedičstva.

V rámci novej národnej Stratégie spoločnej poľnohospodárskej politiky na roky 2023 - 2027 by k obnove a rozvoju vidieka v najbližšom období mala prispieť tzv. celofarmová ekoschéma v oblasti priamych platieb a najmä podpora na neprojektové opatrenia Strategického plánu spoločnej poľnohospodárskej politiky, ktorej podmienky a pravidlá ustanovuje Nariadenie vlády SR č. 3/2023 Z.z.:

- a) pre oblasti s prírodnými obmedzeniami alebo inými osobitnými obmedzeniami,
- b) v rámci sústavy Natura 2000 na trvalom trávnom poraste,
- c) v rámci sústavy Natura 2000 na lesnom pozemku,
- d) na chov a udržanie ohrozených plemien hospodárskych zvierat,
- e) na dobré životné podmienky zvierat,
- f) na precízne hnojenie orných pôd pri ochrane vodných zdrojov,
- g) na šetrné hospodárenie na ornej pôde, v ovocných sadoch a vo viniciach,
- h) na ochranu a zachovanie biodiverzity,
- i) na zatravnovanie podmáčanej ornej pôdy,
- j) na ekologické poľnohospodárstvo,
- k) na lesnícko-environmentálne a klimatické služby a ochranu lesov,
- l) na založenie agrolesníckeho systému na poľnohospodárskej ploche a na ochranu a údržbu drevín založeného agrolesníckeho systému,
- m) na založenie líniových vegetačných prvkov a na ochranu a údržbu drevín v rámci založeného líniového vegetačného prvku,
- n) na zalesňovanie ornej pôdy a na ochranu a údržbu drevín v rámci zalesnenej pôdy.

Záver

Rozvoj vidieka však nespočíva iba vo financiách, kľúčovým je aktívne, pravidelné a sústavné zapájanie všetkých aktérov od štátnej správy, samosprávy cez podnikateľské prostredie, miestne akčné skupiny, občianske združenia až po občanov – jednotlivcov, tak aby sa zabezpečil Integrovaný rozvoj vidieka.

Revitalizácia a rozvoj vidieka sú založené na novej paradigme, ktorá predstavuje prechod od poľnohospodárstva orientovaného výlučne na kvantitu produkcie, ktoré je neudržateľné k takému poľnohospodárstvu, ktoré bude udržateľné a zároveň rovnako efektívne. Významná je pri tom aj podpora a oživenie faktorov a krajinných prvkov, ktoré nesú znaky historických krajinných štruktúr a to nielen pre ich historickú hodnotu, ale aj pri konsenzuálnom využívaní pri novodobých poľnohospodársko-technologických prístupov. V mnohých prípadoch nesú znaky aj ekologicky vyváženej krajiny s podporou udržania a rozvoja biodiverzity. Rámcovo spomenuté kategórie činností, zvykov a symbolov majú reálny predpoklad na prežitie, ba aj posilnenie a ďalší rozvoj vidieckej krajiny, jej produkčných, kultúrno-historických a prírodno-ekologických hodnôt vidieka do budúcnosti.

LITERATÚRA

- [1] Beck, A., Haerlin, B., Richter, L. *Agriculture at a Crossroads. IAASTD findings and recommendations for future farming*. Dostupné na: <https://bit.ly/3MV6oaV>.
- [2] Bell, S. 2004. *Elements of visual design in the landscape*. London: Spoon Press, 2004, 196 p. ISBN 0-415-32518-8.

- [3] Bürgi, M., Salzmann, D., Gimmi, U. 2015. 264 years of change and persistence in an agrarian landscape: a case study from the Swiss lowlands. *Landscape Ecology* [online]. 2015, roč. 30. Dostupné na: doi:10.1007/s10980-015-0189-1.
- [4] Burkhard, B., Kroll, F., Müller, F., Windhorst, W. 2009. Landscapes' Capacities to Provide Ecosystem Services – a Concept for Land-Cover Based Assessments. *Landscape Online* [online]. 2009, roč. 15, s. 1–12. Dostupné na: doi:10.3097/LO.200915.
- [5] Dobrucká, A. 2017. Stopy komponovanej krajiny. V: *Krajina:Kulturní i přírodní dědictví: Kulturní detail v krajině: Historické struktury krajiny*. Kroměříž: Metodické centrum zahradní kultury při územním odborném pracovišti Národního památkového ústavu, s. 88. ISBN 978-80-87231-50-0.
- [6] Dohnalová, B., Fírtová, B., Kučera, P., Dohnal, J., Pavlačková, K. 2015. Metodika identifikace kulturních artefaktů v krajině. Lednice: Zahradnická fakulta MENDELU, 296 s. ISBN 978-80-7509-382-0.
- [7] Donald, P., Evans, A. 2006. Habitat Connectivity and Matrix Restoration: The Wider Implications of Agri-Environment Schemes. *Journal of Applied Ecology* [online]. 2006, roč. 43, s. 209–218. Dostupné na: doi:10.1111/j.1365-2664.2006.01146.x.
- [8] Dower, H. J. 1998. Countryside Character. Vol. 3: The Character of England's Natural and Man-made Landscape. Northampton Countryside: Commission, 1998, 143 p.
- [9] Eetvelde, V. V., Antrop, M. 2004. Analyzing structural and functional changes of traditional landscapes—two examples from Southern France. *Landscape and Urban Planning* [online]. 2004, roč. 67, č. 1, s. 79–95. ISSN 0169-2046. Dostupné na: doi:[https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(03\)00030-6](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(03)00030-6).
- [10] Florian, J. 2010. Tvář venkova. Trnávka: Mikroregion Podblanicko. ISBN 978-80-254-8685-6.
- [11] Gregor, P., Kráľová, E., Lalková, J. 1996. Kultúrne dedičstvo – súčasť životného prostredia. In *Životné prostredie*, 30, 4, s. 195 – 207.
- [12] Halászová, K., Šarafín, M., Bihuňová, M., Čakovská, B., Feriancová, L., Halajová, D., Igaz, D., Kuczman, G., Supuka, J., Tóth, A., Kliment, M., Kočica, J., Tárnik, A., Chosraviová, R. 2015. Stratégia rozvoja vidieka–NSK 2016–2022. Nitra: Nitriansky samosprávny kraj.
- [13] Herren, Hans R. 2018. The World Future Council (WFC). Dostupné na: <https://www.worldfuturecouncil.org/p/hans-herren/>.
- [14] King K.F.S., 1987: The history of agroforestry. In: Steppler H. A., Nair P. K. R. (eds.), 1987: Agroforestry: a decade of development. Nairobi, Kenya: ICRAF, p. 3-11, ISBN 92-9059-036-X.
- [15] Kollár, D., Ondrejka, K. 2010. Atlas kulturních zaujímavostí Slovenska. Bratislava: DAJAMA, 45 s. ISBN 978-80-89226-98-6.
- [16] Kuczman, G., Feriancová, L. 2013. Zásady tvorby zelene vo vidieckych sídlach. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, 186 s. ISBN 978-80-552-1122-0.
- [17] Kyselka, I. 2017. Drobné historické struktury krajiny od zďaleka viditeľných po téměř skryté. V: *Krajina:Kulturní i přírodní dědictví: Kulturní detail v krajině: Historické struktury krajiny*. Kroměříž: Metodické centrum zahradní kultury při územním odborném pracovišti Národního památkového ústavu, s. 88. ISBN 978-80-87231-50-0.
- [18] Lakanda, M. 2012. Program obnovy dediny na Slovensku. In *Životné prostredie*, 46, 4, p. 220-223.
- [19] Lampartová I., Schneider, J., Vyskot, I., Rajnoch, M., T. Litschmann, T. 2015. Impact of Protective Shelterbelt on Microclimate Characteristics. *Ekologia Bratislava* [online]. 2015, roč. 34, s. 101–110. Dostupné na: doi:10.1515/eko-2015-0011.

- [20] Mareček, J. 2005. *Krajinářská architektura venkovských sídel*. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze. ISBN 80-213-1324-2.
- [21] Moyzeová, M. 2012. Trvalo udržateľný rozvoj a kvalita životného prostredia vidieckych sídel. *Životné prostredie*. 2012, roč. 46, č. 6, s. 180–185.
- [22] Nariadenie vlády č. 3/2023 Z. z. ktorým sa ustanovujú pravidlá poskytovania podpory na neprojektové opatrenia Strategického plánu spoločnej poľnohospodárskej politiky. Dostupné na: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2023/3/20230115>.
- [23] Otepka, P., Habán, M. 2007. Vidiecky turizmus a agroturizmus. Nitra: UVTIP, Vyd. NOI, 120 s. ISBN 978-80-89088-52-2.
- [24] Salašová, A., Trpáková, L., 2020. Komponované krajiny Českej republiky a jejich formování. In *Životné prostredie*, 54, 3, s. 166- 177.
- [25] Skaloš, J., Engstová, B. 2010. Methodology for mapping non-forest wood elements using historic cadastral maps and aerial photographs as a basis for management. *Journal of environmental management* [online]. 2010, roč. 91, č. 4, s. 831—843. ISSN 0301-4797. Dostupné na: doi:10.1016/j.jenvman.2009.10.013.
- [26] Skokanová, H., Eremiášová, R. 2012. Changes in the secondary landscape structure and their connection with ecological stability: The cases of two model areas in the Czech Republic. *Ekologia Bratislava* [online]. 2012, roč. 31, s. 33–45. Dostupné na: doi:10.4149/ekol_2012_01_33.
- [27] Supuka, J. 2012. Tradície, prístupy a možnosti obnovy a rozvoja vidieka. In *Životné prostredie*, 46, 4, p. 171- 175.
- [28] Supuka, J., Bihuňová, M., Verešová, M. 2021. Kultúra a percepcia krajiny. Vyd. SPU Nitra, 175 s. ISBN 978-80-552-2342-1.
- [29] Supuka, J., Šinka, K. 2018. Land use changes and development of the non- forest woody vegetation in the Danubian Lowland in Slovakia. *Centr. Eur. For. J.*, 64, 1, p. 3-15. ISSN 2454-0358.
- [30] Supuka, J., Šinka, K., Pucherová, Z., Verešová M., Feriancová, L., Bihuňová, M., KUCZMAN, G. 2013. Landscape structure and biodiversity of woody plants in the agricultural landscape. *Folia Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, Monographic series, Vol.VI, Issue 9. Brno, Mendel University in Brno, 187 p. ISBN 978-80-7375-905-6.
- [31] Supuka, J., Uhrin, P. 2016. Share of scattered woody vegetation in landscape ecological stability and agriculture sustainability. *Folia Oecologica*. 2016, roč. 43, č. 2, s. 193–203.
- [32] Šarafín, M. 2012. Budúcnosť vidieka v spektre architektúry- dedina verzus mesto. In *Životné prostredie*, 46, 4, s. 199-203.
- [33] Špulerová J., Kanka, R., Piscová, V., Bača, A., Halada, L. 2014. Význam výskumu ekosystémov a ich biodiverzity pre krajinu. In *Životné prostredie*. 2014, roč. 48, č. 3, s. 167–169.
- [34] Štefunková, D., Dobrovodská, M., Kanka, R., Krnáčová, Z. et al. 2011. Atraktivita malokarpatskej krajiny s dôrazom na historické agrárne štruktúry a biodiverzitu. Bratislava: UKE SAV, 200 p. ISBN 978-80-89325-22-1.
- [35] Štěpánková, R. 2002. Obnova vidieckych sídiel vo vzťahu k nadradenej územnoplánovacej dokumentácii. In *Sídlo, park, krajina*. Nitra: Optima, s. 147-152.
- [36] Thurzo, I. 1997. Rozptýlené osídlenie – tradičná súčasť nášho vidieka. In *Životné prostredie*, 31, 2, s. 67 – 72.
- [37] Tóth, A. 2018. Zelená infraštruktúra v kontexte európskych stratégií. In *Životné prostredie*. ISSN 0044-4863, 2018, roč. 52, č. 1, s. 3-10.
- [38] Totkovič, M., 2020: Vplyv aktivít stratégie rozvoja vidieka na zvyšovanie hodnôt a kvality krajiny. Dizertačná práca. FZKI- SPU Nitra, 2019, 124 s.

- [39] Verešová, M., Supuka, J. 2012. Kultúrno- historické a vizuálno- estetické hodnoty vinohradníckej krajiny. Vyd. SPU Nitra, 112 s. + prílohy. ISBN 978-80-552-0867-1.
- [40] Verešová, M., Supuka, J. 2020. Kultúrne a vizuálne hodnoty vinohradníckej krajiny. In Životné prostredie, 54, 3, s. 148- 158.

Kontaktná adresa

Dr.h.c. prof. Ing. Ján Supuka, DrSc.

Prof. Ing. Zlatica Muchová, PhD.

Fakulta záhradníctva a krajinného inžinierstva, Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre

e-mail jan.supuka@uniag.sk

e-mail zlatica.muchova@uniag.sk